

Apokalyptické šelmy ve spise *Arbor vitae* Ubertina z Casale (1259–1329)

Vít Hlinka

Ve druhé polovině roku 1305 dopisoval Ubertino z Casale v tichu alvernské poustevny své monumentální dílo *Arbor vitae crucifixae Iesu*.¹ V celkově pěti knihách interpretoval předchozí spisy františkánských teologů, aby zdůraznil identitu komunity spirituálních františkánů, tedy té části Řádu menších bratří, kteří dle vlastního mínění zachovávali původní úmysly a ducha vyjádřené v řeholi a v závěti Františka z Assisi.²

¹ Všechny pokusy o vydání kritické edice Ubertinova spisu *Arbor vitae crucifixae Iesu* až do dnešního dne neměly konkrétní výsledek, takže jedinou přístupnou edicí vedle neščetných rukopisných dochování představuje nedostačující reprintované de Bonetioho vydání z konce 15 století: *Arbor vitae crucifixae Iesu* [= AV], ed. A. de Bonetis, Venetiis 1485 (anastatický přetisk: Torino 1961), které bude použito i v tomto příspěvku.

² Některá životopisná data do roku 1305 Ubertino sdělil v prologu svého stěžejního díla AV fol. 4a–6b. Základní životopisný přehled k Ubertinovi představují práce Frédegand CALLAËY, *L'idéalisme franciscain spirituel au XIV siècle: Ubertin de Casale*, Lovain 1911, s. 6–15; Adolfo MARTINI, *Ubertino da Casale alla Verna e la Verna nell'Arbor Vitae*, in *La Verna, contributi alla storia del santuario*, Arezzo 1913, s. 195–207. Závěry těchto autorů pak ve fundovaných studiích rozšířili zejména odborníci: Raoul MANSELLI, „Ubertino da Casale,“ in *Enciclopedia Dantesca*, vol. V, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1976, s. 782–783; Gian Luca POTESTÀ, „Un secolo di studi sull' ‚Arbor vitae‘: Chiesa ed escatologia in Ubertino da Casale,“ *Collectanea Francescana* 47 (1977): 217–267; týž, *Storia ed escatologia in Ubertino da Casale*, Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore, 1980, s. 21–24; Roberto PACIOCCO, „Ideali di santità secondo Ubertino da Casale e Angelo Clareno,“ in *Santi e santità nel secolo XIV: Atti del XV Convegno internazionale*, ed. Roberto Rusconi, Perugia: Università degli studi di Perugia, 1989, s. 109–115; Marino DAMIATA, *Pietà e Storia nell'Arbor vitae di Ubertino da Casale*, Firenze: Edizioni Studi francescani, 1988, s. 9–21; překlad některých pasáží ze všech pěti knih spolu s komentářem pak připravil týž, *Aspettando l'Apocalisse in fervore e furore con Ubertino da Casale*, Roma: Tiellemedia, 2000. Spíše se zaměřením na čtvrtou knihu *Arbor* a spirituální kontext je vhodné poukázat na dosud nepublikovanou dizertaci C. M. Martínez Ruiz, *De la dramatización de los acontecimientos de la Pascua a la Cristología: El cuarto libro del Arbor vitae crucifixae Iesu de Ubertino de Casale*, Roma: Pontificium Athenaeum Antonianum, 2000. Ubertinovi byla k sedmistému výročí vydání *Arbor* věnována konference, jejíž příspěvky vyšly v odborném periodiku *Studi francescani* 1–2, 2007. Životopisná data nově shrnul na základě starších prací Daniele SOLVI, „La figura storica di Ubertino da Casale: Temi e problemi della storiografia recente,“ *Studi francescani* 1–2 (2007): 13–36. Ke struktuře *Arbor* viz Gabriele ZACCAGNINI, „La spiritualità dell'Arbor Vitae

Osudy těchto bratří Ubertino začlenil do velkolepého projektu teologie dějin, které od Ježíše Krista směřovaly k Františkovi, nejdokonalejšímu následovníkovi Spasitele. Františkův odkaz dokonalé chudoby pojaté jako evangelijní nárok měli po smrti zakladatele nést právě spirituálové představovaní osobami, jakými byli bratři Jiljí, Lev či Masseo, Petr Jan Olivi či Angelo Claren. Četná strádání mnoha spirituálů pro obranu poselství assiského Poverella Ubertino splyývaly s tajemnými líčeními o útrapách věrných a vystoupení odvčkého Božího nepřítel v poslední knize Písma, Apokalypse.

Události z posledního desetiletí nevypadaly z perspektivy spirituálních františkánů nijak příznivě. Abdikace papeže Celestina V. na konci roku 1294 zhatila obrovské naděje kladené spirituály do tohoto papeže, který jim v čele s Angelem Clarenem umožnil následovat Františkovu řeholi a závčť založením řádu Chudých eremitů, neboli *Pauperes eremite domini Celestini*.³ Celestinův nástupce Bonifác VIII. však již 4. dubna 1295

Crucifixae Iesu di Ubertino Casale," *Studi francescani* 1–2 (2007): 37–58. Jakkoli zde není prostor zabývat se charakterem uvedených studií, které až doposud představují hlavní směrodatné práce, je třeba konstatovat, že vedle monografií G. L. Potesty a M. Damiaty zájem o apokalyptické prvky v Ubertinově *Arbor* do značné míry poklesl, což bylo také reflektováno zmíněnou konferencí v roce 2007. Apokalyptický kontext ještě zdůraznil v důležité monografii o spirituálních františkánech David Burr, srov. David BURR, *The Spiritual Franciscans: From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis*, Pennsylvania: University Park, 2001. V posledních letech bývá Ubertino zmiňován spíše v souvislosti se středověkou spiritualitou ve výkladové linii naznačené práci Kurt RUIH, *Geschichte der abendländischen Mystik. II. Frauenmystik und Franziskanische Mystik der Frühzeit*, München: C. H. Beck, 1993, s. 485–494. Ke zopakování zdůraznění chudoby u Ubertina srov. Gregory S. BEIRICH, „Franciscan Poverty as a Basis for the Reform of the Church in Ubertino Da Casale’s *Arbor Vitae Crucifixae Iesu*,” in *Reform and Renewal in the Middle Ages and the Renaissance*, ed. Thomas M. Izbicki – Christopher M. Bellitto, Leiden: Brill, 2000, s. 50–74; nově pak k témuž, ale komplexněji Gian Luca POTESTA, „Ubertino da Casale e la altissima paupertas, tra Giovanni XXII e Ludovico il Bavaro,” *Oliviana* 4 (2012): 1–44. V českém prostředí až na občasně dřívější krátké zmínky nebyla Ubertino věnována širší pozornost. V rámci uvedení do středověké apokalyptiky Ubertina zmínila Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků*, Argo: Praha, 2013, s. 191–193.

³ K analýze založené na svědectvích Clarena v *Liber Chronicarum, Epistola Excusatoria* a v *Apologia*, srov. Felice ACCROCCA, *Un ribelle tranquillo: Angelo Claren e gli spirituali francescani fra Due e Trecento*, Assisi: Porziuncola, 2009, s. 22; týž, „Ancora sui „Pauperes eremite Domini Celestini’,” *Archivum Franciscanum Historicum* 84 (1991): 273–278. Rozhodnutí Celestina V. nebylo jasně stvrzeno z hlediska právního i institucionálního, k debatě o tomto Livarius OLIGER, „Spirituels,” in *Dictionnaire de théologie catholique*, XIV/2, Paris 1941, s. 2530; Arsenio FRUGONI, *Celestiniana*, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1954, s. 136–137; Malcolm D. LAMBERT, *Povertá francescana: La dottrina*

bulou *Olim Celestinus* většinu nařízení a opatření vydaných Celestinem V. zrušil. Bonifácův zásah se týkal i Chudých eremitů, jejichž právní neukotvení je nyní stavělo do role neakceptovaného společenství.⁴ Manifest z Lunghezzy, připravený kardinály rodu Colonna proti Bonifáci VIII. v roce 1297 a podepsaný některými spirituály, nebo odsouzení Olivioho v roce 1299 pak otevřely stavidla nevybíravého vyšetřování a věznění spirituálů, kdy scény z Janova zjevení o antikristovských figurách a zápasech pravých svědků víry nalézaly naplnění v konkrétních dobových souvislostech a žijících protagonistech. Právě pátá kniha Ubertinova *Arbor* je reakcí na tyto a další bolestné zkušenosti spirituálů. Ubertino ji koncipoval jako komentář k Apokalypse, kdy ve výkladech této knihy uklidňoval nadějí na brzký věk eschatologické obnovy církve, v němž budou věrní odměněni a ideál chudoby nalezne všeobecného uznání. Tomuto času ale musí dle věčného řádu předcházet utrpení nositelů pravého poselství, které bude kulminovat v perzekuci způsobené Antikristovým zosobněním v určité postavě. Předložený příspěvek chce přiblížit toto Ubertinovo apokalyptické prožívání zachycené v *Arbor vitae*. Za tímto účelem bude nejprve ve stručnosti představeno Ubertinovo nahlížení dějin, které je nezbytné pro výpovědi o finalitě času, přičemž

dell'assoluta povertà di Cristo e degli apostoli nell'ordine francescano (1210–1323), Milano: Edizioni Biblioteca Franciscana, 1995, s. 160–163; Potestà vyjádřil obecně akceptovaný názor, že Celestinovo „uznání nebylo stvrzeno bulou, ale bylo spíše jen slovní“, srov. Gian Luca POTESTÀ, *Angelo Clareno dai Poveri Eremiti ai Fraticelli*, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1990, s. 31.

⁴ Pro text buly srov. *Les registres de Boniface VIII*, vol. I., ed. Antoine Thomas, Paris: Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 1907, s. 257–261. K tématu Celestinova odstoupení a reakce na něj srov. Alfonso MARINI, „L'abdicazione di Celestino V nella mentalità religiosa francescana contemporanea,“ in *Celestino V e i suoi tempi: realtà spirituale e realtà politica*, ed. Walter Capezzali, L'Aquila: Centro Celestiniano, 1990, s. 119–127; Agostino P. BAGLIANI, *Bonifacio VIII*, Torino: Einaudi, 2003, s. 60–77; Ludovico GATTO, *Celestino V pontefice e santo*, Roma: Bulzoni Editore, 2006; Edith PASZTOR (ed.), *Attese escatologiche dei secoli XII–XIV: Dall'età dello spirito al „Pastor Angelicus“*, L'Aquila: Edizioni Libreria Colacchi, 2004; srov. též jednotlivé příspěvky ve sborníku *Celestino V papa angelico*, ed. Walter Capezzali, L'Aquila: Centro Celestiniano, 1988; Martin BERTRAM, „La rinuncia al papato nella dottrina canonistica precedente e contemporanea a Celestino V,“ in *S. Pietro Celestino nel settimo centenario dell'elezione pontificia*, ed. Biancamaria Valeri – Emilio Giorgi, Casamari, 1995, s. 101–108; Alessandra B. ROMAGNOLI, *La rinuncia di Celestino V nella cronachistica del tempo*,“ tamtéž, s. 109–165; Paolo GOLINELLI, *Il papa contadino: Celestino V e il suo tempo*, Firenze: Ugo Mursia Editore, 1996; týž, „A proposito del pontificato di Celestino V: Problemi storici e storiografici,“ in *Da Celestino V all'Ordo Coelestinorum*, ed. Maria Grazia Del Fuoco – Luigi Pellegrini, L'Aquila: Libreria Colacchi, 2005, s. 83–113.

bude poukázáno na autority, jimiž se tento spirituální františkán nechal inspirovat. Následně bude pozornost zaměřena na Casaleho identifikaci antikristovského protivníka, který měl odpovídat některému ze současníků. S ohledem na originalitu výpovědí i použitý slovník v *Arbor* budou některé jeho postupy doloženy konkrétními citacemi. Článek uzavře shrnutí o životních událostech Ubertina po opuštění alvernské poustevny.

1. TEOLOGIE DĚJIN

Pro svůj úmysl zařadit dějiny spirituálů do univerzálních dějin vytvořil casalský spirituál dvě základní schémata členící dějiny do určitých etap. První založené na rozdělení dějin světa do tří věků (*aetates*) a druhé na sedmidílném členění do period (*status* či *tempora*) historie církve.⁵ Obě historické koncepce navazovaly na teologické zpracování Jáchyma z Fiore. Ubertino se v *Arbor* kalábrijského exegety mnohokrát dovolával a ctil jej jako muže, který je „*illuminatus et sanctus et ad intellectum sexti temporis ecclesie specialissime illustratus*“.⁶ Zároveň věděl o problematičnosti opatovy nauky, a tak čerpal nikoli přímo z textů Jáchyma, ale z přepracování Jáchymovy teologie uskutečněné provensálským géníem Petrem Janem Olivim, s nímž se v letech 1287–1289 setkával v ústavu generálního studia minoritů v Santa Croce ve Florencii a jehož stoupencem byl až do konce svého života.⁷

⁵ Zmínky vztahující se k pojetí teologie univerzálních dějin a jejich smyslu najdeme v Ubertinově *Arbor* téměř ve všech knihách díla, ovšem ucelené podání s charakteristikami všech částí dějin nalezneme až na začátku páté knihy. Páté, závěrečné knize odpovídají pasáže *AVV*, 409a–498b.

⁶ *AVV*, 1, 415b.

⁷ *AV Prologus*, 4b: „Affuit et tunc cum predictis magistris practicis seraphice sapientie doctor speculativus et Christi vite defensor precipuus, Deo karissimus, frater Petrus Iohannes Olivi, qui nunc, ut spero, regnat in celis“. Není účelem této části zabývat se textovou závislostí Ubertina na Olivim a s tím spojenými důsledky. Jednotlivé části *Lectura super Apocalipsim* a *Arbor* detailně a schématicky porovnal Raoul MANSSELLI, „Pietro di Giovanni Olivi ed Ubertino da Casale, (a proposito della Lectura super Apocalipsim e dell’Arbor vitae crucifixae Iesu)“, *Studi medievali* 2 (1965): 95–122; týž, „Pietro di Giovanni Olivi spirituale“, in *Chi erano gli Spirituali?*, Assisi: Società Internazionale di Studi Francescani, 1976, s. 181–204; týž, „La terza età, „Babylon“ e l’Anticristo mistico (a proposito di Pietro di Giovanni Olivi)“, in *Da Giocchino da Fiore a Cristoforo Colombo: Studi sul francescanesimo spirituale, sull’ecclesiologia e sull’escatologismo bassomedievali*, ed. Paolo Vian, Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1997, s. 52–56; Manselliho srovnání z velké části zahrnul do své monografie i POTESTÁ,

Zpracování jáchymistického konceptu třídílných dějin Ubertino představil v první kapitole páté knihy *Arbor*. Ubertino v textu potvrdil nahlížení dějin podle Trojice, kdy Starý zákon vymezený dějinnými událostmi židovského národa náležel Bohu Otci, Synu je vlastní Nový zákon zahrnující dějiny všech národů, Duchu svatému budou odpovídat dějiny vycházející z obou Zákonů, kde se jak Židé, tak i všechen lid sjednotí v jednom ovčíně.⁸ Problematické místo Jáchymova pohledu na věk Ducha svatého, které mnozí teologové 13. století vnímali jako nedokonalost zbývajících dvou božských Osob Trojice, Ubertino otupil poukazem na bytostně kristologický základ každého historického věku, který vylučoval, aby třetí věk Ducha svatého byl jakýmsi novým celkem překračujícím předchozí dva věky.⁹

Ubertino tedy přitakal Jáchymovu pojetí dějin spásy na horizontu tří božských Osob, ale nezdůraznil božské Osoby jako protagonisty jednotlivých věků. Nehovořil o překonání druhého věku kvalitativně novým obdobím. Trval na tom, že Duch svatý obnoví evangelní život křesťanů a že oživí příběh i zkušenost druhé božské Osoby. Tím nepoměr mezi božskými Osobami výrazně umenšil. A zdůraznil-li opat z Fiore praxi plného odkrytí a pochopení poselství Písma v čase třetího věku v termínu *spiritualis intellectus*, Ubertino v kontextu své doby a svého zápasu o františkánskou chudobu trval na ideálu *altissima paupertas*.¹⁰ Nehovořil o překročení ekonomie Syna pro daný čas novým poznáním, ale o praktikování výsostné chudoby žité a odkázané Kristem a apoštolý, která bude plně pochopena ve třetím věku.¹¹

Sedmidílné dělení historie Ubertino vztahoval na dějiny církve od jejího založení Kristem až po druhý Kristův příchod spojený s finálním soudem. Jestliže v otázce tří věků Ubertino navazoval na Jáchymovu doktrínu, v tomto případě svým pojetím čerpal z nárysu sedmi *status*

Storia ed escatologia, s. 69–72. Nových aspektů si všiml Paolo VIAN, „Tempo escatologico e tempo della Chiesa: Pietro di Giovanni Olivi e i suoi censori,“ in *Sentimento del tempo e periodizzazione della storia nel medioevo*, ed. Paolo Vian, Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 2000, s. 137–174. Pro přímý vliv Jáchyma na Ubertina v otázce tří věků srov. DAMIATA, *Pietà e storia*, s. 222.

⁸ AV V, 413b–414a.

⁹ AV V, 1, 414a.

¹⁰ Pojetí chudoby u Ubertina shrnul Gregory S. BEIRICH, „Franciscan Poverty as a Basis for the Reform of the Church,“ s. 50–74.

¹¹ AV V, 12, 479b: „Et sicut Novum testamentum est porta veteris sic et hic status tertius paupertatis altissime porta est utriusque.“

rozpracovaných v Olivioho *Lectura super Apocalipsim*. Ubertino zahájil dějinné pojetí poukazem na počet sedmi *status*, jimž odpovídalo sedm dnů stvoření, sedm velkých bitev Starého zákona, sedm svátostí a sedm duchovních fází, které musí křesťan podstoupit, aby dosáhl evangelijní dokonalosti. Následně přikročil k problematice sedmi vizí z knihy Zjevení svatého Jana a zdůraznil, že sedm apokalyptických vizí symbolizuje sedm stavů církve. Pasáže několikrát proložil tvrzeními, že Apokalypsa je prorockou historickou knihou předznamenávající ve svých sedmi částech postupně dějiny křesťanského lidu až po jejich završení.¹²

Dle Ubertina první *status* započal sesláním Ducha svatého o Letnicích, druhý *status* byl naplněn svědectvím mučedníků, třetí zahájili císař Konstantin či papež Silvestr, čtvrtý *status* byl periodou poustevníků, či podle svědectví Jáchyma z Fiore časem od císaře Justiniána. Pátý a šestý *status* se týkaly Ubertinovy současnosti, a proto jejich popisu věnoval značný prostor. Zdůraznil, že konec páté periody a počátek periody šesté budou po určitý čas propojeny tak, že šestá začne ještě na konci páté. Pátý *status* pak započal v čase vlády Karla Velikého a měl trvat až do Ubertinovy přítomnosti. V porovnání s předchozími etapami představoval dlouhé období, neboť konverze různých národů, které se usídlily v Evropě, vyžadovala dlouhý čas.¹³ Závěr pátého *status* již neměl být svědkem prvotní harmonie a spravedlnosti, naruší ji protivník ze samotného křesťanského světa. Mnohost kléru způsobila jeho zesvětštění a zrazení původního ideálu apoštolské církve.¹⁴ Konec pátého *status*, který je zároveň počátkem šestého, byl naplněn událostmi odpovídajícími Janovu apokalyptickému textu o kobyilkách (Zj 9,3), které v nehodném kléru laxností a svým pokryteckým jednáním duchovně zabíjejí pravdu.¹⁵ Šestý *status* měl obnovit život církve podle evangelia, mnozí zavrhlí jakékoli vlastnictví majetku a starost o světské záležitosti.¹⁶ Zdroj oživení církve vzešel ze serafínského muže Františka z Assisi. V něm byl šestý věk zahájen a v něm se ohlásila výheň lásky, která vedla k odsouzení

¹² Srov. např. výpověď AV V, 1, 407a: „Hi autem septem status sub multis figuris multiformiter et multiplici repetitione describuntur [...] in Apocalypsi [...]. Nam secundus septem status eosdem septem principales visiones continet ille liber.“

¹³ AV V, 1, 417a–417b.

¹⁴ AV V, 1, 419b.

¹⁵ AV V, 7, 456b.

¹⁶ AV V, 1, 409b.

babylonské nevěstky.¹⁷ Ubertino z Casale se odvolal na exegezi pasáže Zj 7,2 učiněnou Jáchymem z Fiore a nazval Františka obnovitelem Kristova života:

... patet, quod illuminatio data Ioachim dicit in principio sexti status unum angelicum virum mundo dari, quem Christus per concordiam respicit, quare vite Christi renovator singulariter apparebit.¹⁸

Skutečnost, že František naprosto nově a odlišně zdůraznil pravdy zanechané Kristem v evangeliu, z něj učinila nositele označení *alter Christus*. Aby Ubertino zdůraznil tuto kristologickou úlohu Františka, poukázal na paralely mezi mužem z Nazareta a assiským světcem. Například, Kristus byl představen východním mudrcům po třinácti dnech od narození, podobně Františkovo pojetí evangelní chudoby bylo odhaleno světu po třinácti stoletích.¹⁹ Nejdokonalejší připodobnění Kristu pak Františkovi dosvědčila jeho stigmata.²⁰ Tím byla ovšem pozitivnost šestého věku vyčerpána, neboť pozemský osud Františkova učení šel k obdobnému naplnění jako ten Kristův. František totiž ve své ryzosti popudil věčného nepřítele a především na něj poukázal. Tak sice ohlásil jeho konečné odsouzení, zároveň ale zahájil bolestivou etapu pro sebe i své následovníky.

V otázce datace blízkosti kulminace antikristovské síly v šestém věku Ubertino vyšel ze svého pojetí o propojení jednotlivých *status*, nyní pátého a šestého, které se překrývaly v průběhu téměř celého třináctého století.²¹ Ubertino předložil dva letopočty, po nichž se dějiny zřetelně

¹⁷ AV V, 1, 409b–410a: „Sextus vero iniciatus est a tempore seraphici viri Francisci plenius tamen apparebit in damnatione Babylonis meretricis.“

¹⁸ AV V, 3, 422a.

¹⁹ AV II, 7, 129b–130a.

²⁰ Celistvé zpodobnění Františka s Kristem na základě stigmat představují pasáže AV V, 4, 434b–437a. K Ubertinovu možnému následování dominikána Jakuba z Varazze srov. MARTINI, *Ubertino da Casale*, s. 215–230. Obecně Marino DAMIATA, „La Verna e le stimate nell’Arbor vitae di Ubertino da Casale: Significato della Verna per la spiritualità francescana,“ *Studi francescani* 85 (1988): 225–247; týž, „Meditazioni alla Verna di Ubertino da Casale: Introduzione e Testi,“ *Studi francescani* 90, 1993, s. 5–61; ZACCAGNINI, „La spiritualità dell’Arbor,“ s. 94–97.

²¹ AV V, 8, 459b: „Oportet quod distinguamus diversa initia sexti status et ultima sexti quare in isto intermedio debuit procedere tentatio mistici Antichristi sicut in pleno statu sexti debet insurgere tempestas Antichristi aperti [...]. Sic iam per centum annos et usque ad devastationem ecclesie per Antichristum apertum currunt simul feces ecclesie et claritas novi status.“

nachýlily ke scénáři z popisu biblických běd na konci dějin. První, v rozpravě o možných počátcích šestého věku, se opíral o exegezi textu Zj 12,6 týkající se období 1260 dnů vyhnanství ženy na poušti. S poukazem na Jáchyma z Fiore Ubertino tuto numerickou hodnotu spojil s rokem 1260 a označil jej jako rok konce římské církve, tedy babylonské nevěstky.²² Druhý letopočet byl rokem abdikace papeže Celestina V. v roce 1294.²³ Rozmezí let 1260–1294 umožnilo Ubertinovi stanovit období, ve kterém se měl pátý věk vyčerpat, šestý věk naplno rozvinout svoji aktivitu a umožnit zpřesnění jednotlivých prvků scénáře konce stávajícího uspořádání světa. Samostatnost šestého věku vyvrcholila dvojným vystoupením personifikovaného zla – Antikrista. V první fázi vystoupil Antikrist zvaný mystický, ve druhé fázi měla být církev vystavena perzekuci Antikrista reálného.²⁴ Po porážce mystického Antikrista do příchodu Antikrista skutečného mělo nastat přechodné období klidu nerušené pronásledováním a určené k načerpání sil pro zápas s druhým Antikristem. Ubertino z Casale toto období nazval „clarificatio sexti status“. Měl v něm převažovat ideál evangelia i františkánské chudoby. Mělo být časem hojných, avšak nikoli ještě zcela plně zakoušených milostí sedmého *status* neboli třetího věku Ducha svatého. Příčinou projasnění se měla stát Kristova *intermedia resurrectio*, částečný sabatický věk, jakožto předobraz *resurrectio plenaria* a plného sabatického věku. Údobí oddechu by skončilo s příchodem Antikrista skutečného, velkého. Porážka tohoto protivníka ohlásí konec šestého *status* a nastolení *status* sedmého, plně sabatického, třetího věku.²⁵

²² AV 5, 461a: „Notabilis ergo finis istius mansionis videtur signari in fine MCCLX annorum ab hoc termino, ut tunc videatur hec mansio interrumpi, quo ad regiminis Romane ecclesie veritatem.“

²³ AV 5, 460b: „In fine autem XIII saeculi ab incarnatione Christi MCCLXXX annis transactis, quod sunt ab eius passione et morte et ascensu ad celos et missione Spiritus sancti recte predictus numerus mulieris, in quo tempore ipsa mulier in Apocalipsis est fundata, completus est predictus numerus quod mulieri attribuitur CXII. Et tunc illa horrenda novitas reiectionis Celestini pape et usurpatoris successoris super ecclesiam est adducta.“ Ubertino zde hovoří o 1283 letech od Kristova vtělení, rozdíl let do Celestinovy rezignace nespécifikuje.

²⁴ AV V, 1, 410b: „Sexta contra pestem Antichristi et suorum sequatium [...] vel si sexta dividas in duas quarum prima est Antichristi mistici, secunda vero Antichristi proprii.“

²⁵ AV V, 10, 473b: „... sicut in proprio corpore duabus noctibus iacuit in sepulchro [...]. Sic in corpore suo mistico quasi duabus noctibus videtur subiacere mortis imperio dum sub mistico Antichristo quasi sub prima nocte et postmodum sub aperto quasi sub secunda nocte [...] he sunt due noctes horrende, Antichristus mysticus et apertus

2. NEPŘÍTEL

V době dokončení poslední knihy *Arbor* v roce 1305 Ubertino sdělil, že jeho nynější čas je časem velmi blízkého míru, v němž bude obnovena církev.²⁶ Jak bylo uvedeno, tento již brzy realizovaný čas částečného vzkříšení a pokoje Ubertino definoval formulací „clarificatio sexti status“. Napovídalo by tomu i jeho hodnocení soudobého pontifikátu Klementa V., v němž se jasně zračí ještě nelichotivé hodnocení přítomnosti.²⁷ Časový odstup od pontifikátu Bonifáce VIII. a Benedikta XI. Ubertinovi umožnil výpovědi, které nedávnou minulost i vyhlídky na budoucnost líčily v nebyvale dynamických souvislostech konce pátého a počátku šestého *status*, kdy se na dějinné scéně měli objevit dva antikristovští protivníci.

Jáchym z Fiore oproti předchozím teologům zařadil do šesté periody dva Antikristy, prvního spatřoval v Saladinovi, druhého v dosud neznámém reprezentantovi. Olivi ve svém spise *Lectura super Apocalipsim* hovořil o Antikristu mystickém a Antikristu velkém.²⁸ Mystický Antikrist vystoupil před vyjevením velkého Antikrista, připravil jeho příchod. Mystický Antikrist jakožto reprezentant tělesné církve, Babylonu, před-

in quorum medio evangelicis viris relinquitur sabbatismus in quo Christi Iesu clarificata paupertas illius possit superare insultus.“

²⁶ AV V, 9, 471b: „Exponendo autem pro hac renovatione que nunc instat.“

²⁷ AV V, 8, 467: „Quia rigor mee iustitie permittit ad hec gravida mala oriri sub continuatione prioris malitie, et fiet unum grande malum isti ecclesie de terra longinqua.“ *De terra longinqua* označuje gaskoňský původ Klementa V.

²⁸ Podobně se vyjádřil již ve spise o vlastnictví, srov. *Quaestio de possessionibus procuratoribus commissis pro fratrum necessitatibus*, ed. David Burr – David Flood, *Franciscan Studies* 40 (1980): 47. Zatím nejcelistvější zpracování tématu s charakteristikami a s komparacemi obou teologů má Raoul MANSELLI, *La „Lectura super Apocalipsim“: ricerche sull'escatologismo medioevale*, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1955, s. 223–235; týž, „La terza età,“ in *Da Gioacchino da Fiore*, s. 155–183; týž, „L' Anticristo mistico, Pietro di Giovanni Olivi, Ubertino da Casale e i papi del loro tempo,“ in *Da Gioacchino da Fiore*, s. 469–490; zajímavě též David BURR, *Olivi e la povertà francescana: Le origini della controversia sull'usus pauper*, Milano: Edizioni Biblioteca francescana, 1992, s. 177. Dále srov. Marco BARTOLI, „Sentimento escatologico in Pietro di Giovanni Olivi,“ in *Attese escatologiche dei secoli XII–XIV: Dall'età dello spirito al „Pastor Angelicus“*, ed. Edith Pasztor, L' Aquila: Edizioni Libreria Colacchi, 2004, s. 163–178; Manselliho závěry syntetizoval POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 142–164; Manselliho závěry s některými doplněními viz DAMIATA, *Pietà e storia*, s. 261–308; srov. také Marjorie REEVES, *The Influence of Prophecy in Later Middle Ages: A Study in Joachimism*, New York: Oxford University Press, 2000, s. 198–199.

stavoval protivníka v šesté periodě církve a z konce druhého věku, který se snaží všemi prostředky potlačit zastánce i obránce ryzího evangelního života, jenž byl oživen příchodem Františka z Assisi. Pro jeho charakteristiku čerpal především z exegeze 13. kapitoly Janovy Apokalypsy hovořící o šelmě vystupující z moře a ze země.²⁹ Z vět použitých Olivim bylo možné vyvodit, že mystickým pronásledovatelem bude reálná historická postava, ať už světská nebo duchovní. Ovšem, tak jako na mnoha místech svých spisů, Olivi zůstával opatrný a svým teologickým dedukcím nepřihradil konkrétní naplnění v určité osobě.³⁰ Ubertino přijal hlavní rysy antikristovské charakteristiky učiněné provensálským mistrem, jen vystoupení mystického Antikrista kladl do doby přechodu mezi pátým a šestým *status*.³¹ Ubertino ovšem Oliviho zcela překročil v konkrétní identifikaci mystického Antikrista s osobami své doby.³²

Antikristovskou analýzu Ubertino představil na líčeních několika částí Apokalypsy, především exegezí 9. kapitoly o andělovi z propasti a exegezí 13. kapitoly o šelmě z moře a šelmě ze země. Janovy apokalyptické vize Ubertino vztáhl na konkrétní přítomné události a jednotlivce, jejich jména ale nejprve naznačoval. Začal exegezí biblického textu Zj 9,1–11 popisující vystoupení anděla z propasti, jehož hebrejské jméno „Abaddon“, řecké „Apollyon“ a latinské „Exterminans“ charakterizovalo protivníka. Anděl z propasti vládne kobyolkám, které mají škodit lidstvu:

Ideo contra hoc subdit quod habebant super se regem angelum abyssi, cui nomen Hebraice Abaddon Grece autem Apolion et Latine habens nomen Exterminans. Hoc ultimum dicunt aliquid addidisse latinum interpretem quia liber in greco est scriptus. Ideo autem nomen hebraice et grece traditur ut ostenderetur quod omnium malorum de omnibus nationibus hic talis est princeps vel per excellentiam

²⁹ *Lectura super Apocalypsim* (1297), ed. Warren LEWIS, Tübingen, 1972, s. 352.

³⁰ Tamtéž, s. 654. S tvrzením, že Olivi označoval Bonifáce jako Antikrista a pseudopapeže přišel Ludwig HÖDL, *Die Lehre des Petrus Johannis Olivi, OFM, von der Universalgewalt des Papstes: Eine dogmengeschichtliche Abhandlung auf Grund von edierten und unedierten Texten*, München: M. Hueber, 1958, s. 24–25. Hödlův názor neměl silnější oporu v textech Oliviho a jako takový byl rychle překonán.

³¹ *AV V*, 7, 457b: „Licet autem abundaverit heresis circa finem quinti status in cuius finem tentatio mystici Antichristi qui est persecutor et preparator vie illius magni et aperti per quem debet fieri, ut in septima visione dicitur iudicium meretricis quod tamen fundamentum eius illius tam mystici quam aperti non debeant esse principaliter de erroribus manichei satis patet.“

³² K tématu odlišnosti pojetí Antikrista u Ubertina oproti Olivimu srov. BURR, *Olivi e la povertà francescana*, s. 177.

malitiae vel per immensitatem potentie vel universitatem. Possumus autem cum hoc dicere quod non est inconveniens quod Spiritus sanctus per os Ioannis istud expressit in lingua latina cum ipse bene sciret quod quintus status ecclesie ad latinam magis pertineret ecclesiam et tales locuste cum rege suo principaliter devastarent licet autem per angelum abyssi universaliter possit intelligi diabolus tamen cum hoc videtur mihi quod hic angelus abyssi vocetur ille qui per abyssalem malitiam demonum et illorum procuracionem malignam et suiipsius ambitiosam astutiam que in omni malo erat inabyssata ad gradum summi pontificii non canonicè sed fraudulenter ascendit quem sic tyrannice usurpavit ut supra quam credi posset universaliter contrastaret. Qui fuerunt in gemitibus preteriti temporis sciunt quod proprie additum est: et latine habens nomen Exterminans.³³

V textu, kterým dal na srozuměnou, kdo reprezentuje vládce kobyly, nebylo vysloveno přímé spojení s konkrétní postavou, přesto formule „que in omni malo erat inabyssata“ označovala Bonifáce VIII. On je andělem z propasti ovládajícím kobyly, protože byl zvolen propastným klamem. Navíc prohlašoval, že učí evangelium a dodržuje zákony, přitom pronásledoval horlitele a kazatele evangelia.³⁴ Všechny různorodé negativní vlastnosti kobyly tedy měly poukázat na spleť sil, kterou jejich vůdce využíval.

Po této kratší exegetické ukázce mající ozřejmit, v kom se naplnila předzvěst anděla z propasti, Casale přistoupil k dalšímu textu Apokalypsy, a sice ke třinácté kapitole, kde Jan předpověděl vystoupení šelmy z moře. Aby potvrdil naplnění eschatologických předpovědí o činech Antikrista, poukázal na Bonifácovo vydání buly *Olim Celestinus*, která zrušila všechna privilegia učiněná Celestinem V. ve prospěch spirituálů umožňující založení kongregace *Pauperes Eremitae domini Celestini* pod vedením Liberata a Angela Clarena.³⁵ Šelma vystupující z moře má sedm hlav a deset rohů a čerpá svoji sílu od draka. Její vzezření se podobá pardálovi s medvědy chodícímu s lví tlamou. Jestliže Oliví nechal tyto

³³ AV V, 7, 456b–457a. Pasáž cituje rovněž POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 144, pozn. 3.

³⁴ AV V, 7, 458a: „Et sicut pontifices et scribe et pharisei se defendere dicebant legem et legis cultum et honorare Deum et tamen ipsi crucifixerunt filium Dei legis medullam et finem sic similibus modis similes istis in ecclesia dicent se tenere locum Christi et veritatem docere evangelii et tamen ipsi veram medullam evangelii et perfectionem vite Christi horrendis transgressionibus et malitiosissimis condemnationibus crucifigent.“

³⁵ AV V, 8, 461b: „Angelus abyssi poneretur rex locustarum quod occidit Christi Spiritum et evangelicum statum eius quem Paulo ante Celestinus eum precedens in ultimis Francisci filii per bulla autenticam ordinaverat refluere.“ Zdůraznění zavržení Celestina privilegia jako jednání mystického Antikrista pak opakují pasáže 462b, 465b.

prvky bez konkrétních připomínek, Ubertino daný popis posloužil jako přesný identifikátor jediné možné osoby:

Dicit autem decem diademata esse super cornua quare letatur cum malefecerit et exultat in rebus pessimis. Dicitur autem similis pardo propter dolosas varietates et fraudes et simulationes quas scit ad explendas diversas malitias quasi diversos colores induere. Pedes eius sicut pedes ursi quare immundos et rapaces habet affectus. Os eius sicut os leonis quare comminative et terrificae et concrete in suo furore magis videtur leonine fremere quam loqui humane nisi quando varietas pardi requireret.³⁶

Moc darovanou šelmě drakem ze Zj 13,2 Ubertino interpretoval s jasným odkazem na Bonifáce, který měl Celestina přinutit k rezignaci.³⁷ Následující verš Zj 13,3 o smrtelném zranění šelmy a jejím uzdravení byl pro Ubertina dalším prostorem k personifikaci nahlížené eschatologickým prizmatem. Casale nabídl dvě varianty výkladu o naplnění textu v nedávné minulosti. Především zranění šelmy způsobili dva kardinálové z rodu Colonna, když otevřeně proklamovali, že volba Bonifáce VIII. nebyla právoplatná navzdory jejich dřívějšímu podílu na jeho zvolení:

Hoc caput accepit plagam mortis dum per duos cardinales Columnenses in hoc utique dei milites licet in eius promotione magni fuerint peccatores forsitan cum ceteris divino iudicio dementati qui alicui amico revelavit misericorditer quod si habuissent ipsum permisset a diabolo locari in sede quoniam hoc peccata ecclesie exigebant. Tunc inquit per hos duos cardinales plagam mortis accepit quando publice per eos dictum est et solemniter publicatum quod canonice non intravit vivente Celestino cuius resignatio cum tanta malitia et fraude procurata per hunc seductorem et alios complices suos qui nullo modo potuit resignare.³⁸

³⁶ AV V, 8, 462b. Pasáž cituje rovněž POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 149, pozn. 11.

³⁷ AV V, 8, 462b: „Et dedit illi draco virtutem suam et potestatem magnam quare in virtute et venenata fraude diaboli ascendisse videtur et regnasse tyrannice, et voluntatem suam in multis [...] Celestino cuius resignatio cum tanta malitia et fraude procurata [...] de utroque statu hic describitur diverso cursu et ordine mala bestia ascendisse ad apostolicam sedem.“

³⁸ AV V, 8, 462b; srov. i s odkazy na *Arbor* MANSELLI, „L'Anticristo mistico,“ in *Da Giocchino da Fiore*, s. 475–477; k historickému pozadí vztahu těchto kardinálů Colonnů k Bonifácovi srov. BAGLIANI, *Bonifacio VIII*, s. 137–165; Eugenio D. THESEIDER, „Bonifacio VIII,“ in *Enciclopedia dei Papi*, II, Roma: Treccani, 2000, s. 476–495; Michele MACCARONE, *Romana Ecclesia*, II, ed. Pietro Zerbi, Roma: Herder Editrice, 1991, s. 1194–1195; Chiara FRUGONI, *I due papi per un Giubileo: Celestino V, Bonifacio VIII e il primo Anno Santo*, Milano: Rizzoli, 2000, s. 183.

Druhou interpretaci zranění šelmy nabídl Casale následně. Zranění měl způsobit Filip Sličný, kterého Ubertino nazval „pugil Christi“ či „rex inclutus“. Filip, Kristův zápasník, totiž 13. června 1303 svolal do Paříže shromáždění jednotlivých stavů, které většinově odsouhlasily nutnost konání koncilu, jenž by posoudil důstojnost nynějšího Petrova nástupce:

Aliter possumus vulnus bestie et curationem eius exponere ut vulnus ipsius horrenda mors et finis eius et solemnis percussio auctoritatis eius superbe tanquam principalis capitis eius facta per inclutum Philippum regem Francorum in consilio congregato Parisius pontificum et doctorum, clericorum, religiosorum, principum, militum et populorum multorum, die precursoris Iesu vel in crastino in quo solemniter statuit examinare facta predictae bestie propositis horribilibus quae de ea ad eius aures pervenerant. Ex quibus non Christi vicarius sed vere Antichristi magni precursor si probata fuerint apparebit.³⁹

Současný pontifik tedy není Kristovým vikářem, ale předchůdcem velkého Antikrista. Byl nepravoplatně zvolen, neboť způsobil odstoupení Celestina, a tím bytostně narušil základní spojení církve s Kristem. Ubertino v předchozích knihách *Arbor* několikrát zdůraznil *plenitudo potestatis* odkázanou Kristem Petrovi a jeho nástupcům.⁴⁰ Z této plnosti Petrovy moci pochází pravomoc svazovat i rozvazovat pouto jiných biskupů s církví. Ovšem rozvázat pouto mezi Petrovým nástupcem a církví není možné, protože ona pravomoc náleží pouze Bohu. Stejně tak uvolnění pouta nemůže provést ani osoba pontifika samotného.⁴¹ Ubertino se vymezil nejen proti soudobé právní kazuistice legitimizující odstoupení

³⁹ AV V, 8, 466a; pasáž cituje jak POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 151, tak MANSSELLI, „L'Anticristo mistico“, s. 479, pozn. 28; K hodnocení Bonifácovy pozice ve sporu s Filipem Sličným patrně zatím nejkompexněji BAGLIANI, *Bonifacio VIII*, s. 313–342, a THESEIDER, „Bonifacio VIII“, s. 476–495.

⁴⁰ AV IV, 36, 380b: „... in Christi Iesu vicario remanet totius auctoritatis et iurisdictionis ecclesiastice plenitudo“. Ohledně apoštola Petra pak text dále uvádí: „sicut ipsum ostendit alios precedere in Christi dilectione sic ipsum pre ceteris reputavit dignum sue auctoritatis, iurisdictionis et potestatis successione, quam in ipsum transfudit plene ac per hoc sicut omnes apostoli receperunt auctoritate immediate a Christo cui erant subiecti. Sic etiam tenuerunt post mortem ipsius [...] ab eius vicario beato Petro et sibi plene subiacebant.“

⁴¹ AV V, 8, 464ab: „... matrimonium particularis episcopi et sue ecclesie non potest nisi per Dominum separari et cum fit per summum pontificem qui vice Dei fungitur non debet dici fieri nisi per Deum cuius auctoritate fungitur [...] impossibile est summum pontificem resignare. Quis enim super eum vice Dei fungitur super terram ut eum absolvat ab unione sacramentalis coniugii sponse Christi cui eam Christus immobiliter alligavit. Certe sola mors hoc vinculum dividit.“ Ubertino zde následoval interpretaci

papeže, ale zároveň i proti Olivimu, který ve spise *De renuntiatione papae* reflektoval Celestinovo odstoupení a papežovo jednání teologicky zdůvodnil.⁴² Ubertino zdůraznil pouto Kristus – církev a předložil další reflexi, v níž pouto Krista a církve připodobnil ke vztahu lidské a božské přirozenosti v Kristu. Do reflexe zahrnul svoji interpretaci textu 1 Jan 4,3: „Et omnis spiritus qui solvit Iesum ex Deo non est et hoc est Antichristi“. Protože bylo nemožné, aby Kristova lidská přirozenost zamítla božskou přirozenost a protože nebylo možné, aby Kristus odstoupil jako hlava církve, tak podobně nemůže být Kristův vikář zbaven pouta, které ho váže k církvi. Tím spíše podvodem, jehož se pontifik dopustil v případě papeže Celestina. A jelikož ten, který popřel vazbu mezi Kristovým vikářem a církví, popřel vlastně lidskou a božskou přirozenost v Kristu, naplnil tak výpověď z prvního Janova listu o Antikristu, a tedy nemůže být nikým jiným než mystickým Antikristem.⁴³

Bonifác VIII. se postavil proti evangeliu a utlačoval pravé vyznavače, což dokázal zrušením privilegia vydaného Celestinem pro *Pauperes eremite*, skutečné následovatele Kristova Ducha oživeného assiským světlem. Naplnil předpověď Zj 13,6 o rouhání šelmy.⁴⁴ Ačkoli Ubertinovy výpovědi až doposud jasně odkazovaly na osobu papeže Bonifáce VIII., jeho jméno dosud výslovně zmíněno nebylo, navzdory jinak otevře-

Inocence III. v jeho *Inter corporalia*, srov. *Decretalia Gregorii IX*, lib. I./VII, cap. I, CIC, vol. II, ed. Emil Friedberg, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959, col. 97.

⁴² Výslovně s ohledem na Ubertina problematiku analyzoval Ernst KNOTH, *Ubertino von Casale: Ein Beitrag zur Geschichte der Franziskaner an der Wende des 13. und 14. Jahrhunderts*, Marburg 1903, s. 48–49; POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 161–163. K problematice srov. Martin BERTRAM, „Die Abdankung Papst Cölestins V. (1294) und die Kanonisten“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 56 (1970): 1–101.

⁴³ AV V, 8, 464a: „Immobilem auctoritatem summi pontificis Christus Ihesus ostendit cum dicit: tu es Petrus et super hanc petram edificabo ecclesiam meam, id est super me petram firmam. Et sicut impossibile est quod humana natura renunciet unioni personali Filii Dei, vel quod separetur ab ea et solvatur vinculum unionis divine sic etiam impossibile est quod Ihesus caput ecclesie renunciet regimen ecclesie peregrine. Sic impossibile multi reputant quod eius vicarius et universalis sponus summus pontifex possit separari ab officio regiminis ecclesie et maxime modo fraudolendo et fallaci sicut fuit utique Celestinus. Et quia Antichristus apertus illam unionem divinam Christi Iesu separare nitetur, ad quod hic est error antichristianus et quod inventor huius erroris est mysticus Antichristus illius magni precursor.“ Srov. MANSSELLI, „L'Anticristo mistico“, s. 477; bez citace z *Arbor*, ale s odkazy na dobové prameny vypovídající o tom, že Celestin byl k odstoupení donucen, srov. POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 162.

⁴⁴ AV V, 8, 465b: „... nam bullam domini Celestini predicta sanctissima continentem destruere et blasphemare.“

ným zmínkám o Celestinovi či kardinálech Colonnech. To se změnilo v přípravné fázi exegeze biblického textu o šelmě vystupující ze země (Zj 13,11). Ubertino se dovolával autority dvou pravověrných mužů, z nichž jeden měl exegezi textu mučedníka Justina konkrétně pojmenovat osobu reprezentující šelmu, tedy mystického nepřitele. Onou osobou byl Angelo Claren, vůdce *Pauperes eremite* založených Celestinem, který se díky rozhodnutí Bonifáce VIII. v bule *Olim Celestinus* stal ze dne na den nežádoucím rebelem protivícím se autoritě. Ubertino se tedy odvolal na Clarenova slova a sdělil:

Ego audivi a duobus vere evangelicis viris, quorum unus optime scit Grecum et alius aliquantulum, quod dum legeret ad mensam ille qui melius scit librum Iustini Martyris doctoris greci super Apocalipsim et venisset ad hunc locum, quod idem Iustinus computando litteras grecas componit ex litteris huius numeri apud grecos nomen istud benedictos, qui nominativus singularis huius nomini latini benedictus et dicit quod hoc est nomen futurum predictae bestie. Quid clarius ad propositum dici potest. Ille qui legit mihi dixit sic esse duo qui audierunt dum legeretur ad mensam illis pauperibus evangelicis, qui timore utriusque bestie predictae confugerant ad grecos ut ibi paupercule victitarent dixerunt mihi, quod tota illa congregatio pauperum spiritu, hoc audito, exultavit et risit et qui legebatur subrisit, similiter dixit ad fratres: si Benedictus de Anagnia, qui nunc regnat sciret hoc, ipse mitteret totis viribus suis ut haberet et combureret librum istum, qui sic aperte eius aperit falsitatem.⁴⁵

Bonifác VIII., neboli „Benedictus de Anagnia, qui nunc regnat“, představoval naplnění šelmy z moře. Ubertino ukončil jednu část exegeze, aby se pustil do interpretace další apokalyptické šelmy z téže kapitoly, která vystoupila ze země (Zj 13,11–18). Text Janova vidění zdůrazňuje provázanost obou figur, jejich společné jednání, kdy jedna podporuje druhou a kdy druhá užívá moci první. Pro Ubertina text jasně poukázal na Bonifácova nástupce Benedikta XI. Smrt Bonifáce, „otevřeného pustošitele“, neznamenal zrušení jím deklarovaných nařízení, naopak Benedikt jako Bonifácův „Istivý a opatrný napodobitel“ dbal na dodržování všech jeho vydání a pro zdání důvěryhodnosti dával na odiv svo-

⁴⁵ AV V, 8, 465a. Na text poukázal FRUGONI, *Celestiniana*, s. 142–143, kde rovněž uvedena citace z *Arbor*. Událost uvádí i POTESTÀ, *Angelo Claren*, s. 127, pozn. 12; týž, *Storia ed escatologia*, s. 161–164; Felice ACCROCCA, „Introduzione,“ in *Liber chronicarum sive tribulationum Ordinis Minorum di frate Angelo Claren*, ed. Giovanni Boccali, Assisi: Edizioni Porziuncola, 1999, s. 15, pozn. 25; BURR, *The Spiritual Franciscans*, s. 287–288; Giovanni MICCOLI, *Francesco d'Assisi: Memoria, storia e storiografia*, Milano: Edizioni Biblioteca Francescana, 2010, s. 314–315.

ji domnělou zbožnost.⁴⁶ Možná proto je jeho odhalení ještě obtížnější. On je šelma ze země mající dva rohy jako beránek, ale hovoří jako drak (Zj 13,11). Dva rohy měly znamenat dva řády, dvě řeholní společenství, dominikány a františkány, kteří se zprotivili původnímu poslání a vytvořili prostor pro působnost obou šelem.⁴⁷ V každém případě obě šelmy byly dvěma tvářemi jednoho mystického Antikrista:

Statim post ipsum ascendit [...] **bestia de religionis terra scilicet Benedictus eius successor.** [...] In tantum autem ista est peior bestia et nocibilior prima in quantum factum suum in oculis simplicium videatur maculam non habere. Nam prima erat ita horrida bestia et sic horrido modo intrusa quod vix fuit homo in mundo sibi ita coniunctus propter omnia mala que concurrebant in ea qui in eius non vacillaret sententiis. [...] Sed istius bestie hypocriticalis apparentia sic videtur vivificasse omnia facta illius ut multi iam non dubitent tenere quod ab isto confirmatum videtur unde cum de Antichristo dicatur duo sibi quasi male compossibilia scilicet horrenda et aperta malitia omnium ultra quam credi potest destructiva et stupenda hypocrisis et simulatio que e magno Antichristo verificari poterunt pro diversis temporibus ut primum in fine secundum in principio compleatur. **In his duobus qui sunt mysticus Antichristus** e contrario est completum quare primus fuit apertus vastator hic callidus et timidus simulator. [...] **Ista duo faciunt plene mysticum Antichristum tam in his duabus bestiis.**⁴⁸

Aby Ubertino stvrdil výpověď, že oba papežové jsou zosobněním mystického Antikrista, zakončil pasáž rozkódováním apokalyptického čísla 666 podle domnělého komentáře Justina Mučedníka. Přepisem čísla 666 do řečtiny Ubertino vytěžil „nominativ singuláru Benediktos“, přepisem do latiny pak akuzativ plurálu „Benedictos“, neboli že svět bude hledět na „Benedikty“. Z toho vyvodil, že se jedná jistě o papeže Benedikta z Anagni, tedy Bonifáce VIII. a Benedikta XI.⁴⁹

⁴⁶ AV V, 8, 467a: „Prima bestia in omni pompa ecclesiastica et magnificentia imperiali visus est dicere dicor lux. Secundus ex falsa sanctitas apparentia merito dicitur doli crux.“

⁴⁷ AV V, 8, 463a: „Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra, et habebat cornua duo similia agni [...] est religiosorum caterva, quod ad dignitates ecclesiasticas iam est diu multum ascendere aspiravit, quod cognoscens pardus in medicinam plage sue multos promovere curabat [...] nisi hec mala bestia ascendisset, que humilis esse debuit, plaga mortis illius fere potuisset curari [...] potest etiam per hec duo cornua in religiosa bestia significari eminentia duorum ordinum, qui videntur Iesum peregrinum et paupere singulariter imitari.“

⁴⁸ AV V, 8, 466b–467a.

⁴⁹ AV V, 8, 467b. K interpretaci FRUGONI, *Celestiniana*, s. 142–143; KNOTH, *Ubertino von Casale*, s. 9–40; po něm výklad opakuje POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 163.

Dle Ubertina útokem mystického Antikrista, který způsobil odstoupení Celestina V., byly podryty základy církve. Církev od prosince 1294 ztratila pouto s Kristem, z Petrova stolce nevycházelo nyní žádné následovníhodné poučení, nebyl zdrojem milosti a celá církev ztělesňovala apokalyptickou nevěstku hodnou zavržení. Tíha doby Antikristem mystickým neskončila. Naopak, mystický agresor připravil cestu Antikristu velkému, skutečnému. Ubertino po vyjevení mystického Antikrista a ukončení jeho pronásledování očekával „clarificatio sexti status“, po němž na dějinnou scénu vystoupí Antikrist skutečný. Skutečný Antikrist – *Antichristus apertus* – v Ubertinově *Arbor* zdaleka nedosáhl takové úrovně rozpracování jako jeho mystický předchůdce a výpovědi o něm shrnul do několika málo vět. V návaznosti na očekávané projasnění šesté etapy dějin Ubertino konstatoval, že tento čas odpočinku je možno chápat jako určitý interval sabatické kvality, neboť bude čerpat z částečného vzkříšení Krista. Působení obou Antikristů Ubertino přirovnal ke dvěma hrozným nocím, jejich porážku k sobotnímu dni. Sobota po prvním Antikristovi s odpočinkem, obnovou evangelijní chudoby a s usebráním před nadcházející nocí předznamená sobotu druhou s *resurrectio plenaria* po porážce Antikrista velkého a skutečného, po němž se dějiny přelíží do třetího věku. Ubertino se příliš neodvažoval popisovat konání skutečného, velkého Antikrista a události třetího věku. Velký Antikrist půjde ve stopách předchůdce, který mu připravil cestu. Další výpovědi zůstaly zahaleny, vždyť „mysteria Antichristi magni mistico adaptantur qui est eius precursor“.

3. ZÁVĚR

Ubertinův *Arbor* měl v následujících generacích mimořádný vliv v komunitách fraticellů, býval podkladem papežských proroctví zvaných *Vaticinia de Summis pontificibus* a velkému respektu si vydobyl v nově vzniklých rodinách františkánů konventuálů a kapucínů v 16. století.⁵⁰

⁵⁰ Herbert GRUNDMANN, „Die Papstprophetien des Mittelalters,“ in *týž*, *Ausgewählte Aufsätze*, II: *Joachim von Fiore*, MGH Schriften 25/2, Stuttgart, 1977, s. 2, 14; Bernard TÖPFER, *Il regno futuro della libertà*, Genova: Marietti, 1992, s. 275–288; Robert E. LERNER, „The Prophetic Manuscripts of the ‚Renaissance Magus‘ Pierleone of Spoleto,“ in *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, ed. Gian Luca Potestà, Genova: Centro internazionale di studi gioachimiti, 1991, s. 97–116; Hélène MILLET – Dominique RIGAU, X

Když Ubertino ukončil pobyt na Alverně, byl přijat jako kaplan a důvěrník kardinála Napoleona Orsiniho, papežského legáta a ochránce spirituálních františkánů, jmenovaného ještě papežem Celestinem V. v roce 1294.⁵¹ Mezi léty 1307–1308 působil v Arezzu v procesech proti hnutí svobodného ducha. A poté, co kardinál Orsini přesídlil v roce 1308 do Avignonu, následoval svého dobrodince i Ubertino. Zde byl povolán papežem Klementem V., aby vystupoval v roli zástupce spirituálů v komisi zabývající se tématem chudoby, které rozdělovalo řád minoritů. Během konání koncilu ve Vienne, kdy komise dále pracovala, Ubertino napsal sérii menších traktátů o chudobě jako centrálním bodu františkánské spirituality vycházející ze schválené řehole a závěti zakladatele řádu.⁵² A právě Ubertinovy spisy tvořily základ pozic spirituálů, na které navazovaly formulace byly *Exivi de paradiso*, vydané v závěrečné části koncilu.⁵³ Spolu s Angelem Clarenem také usiloval o potvrzení komunity *Pauperes eremite* schválené Celestinem V., nebo alespoň o autonomii spirituálů.⁵⁴ Volba Jana XXII. papežem v roce 1316 a jeho kroky proti všem náznakům rebelie ve františkánském řádu Ubertinův život radikálně proměnily. Většinovým řádem byl odsuzován pro svoji náklonnost k Olivimu a ke spirituálům. Nový papež mu nařídil vstoupit do benediktinského konventu v Gembloux, není ovšem známo, že by Ubertino práh tohoto konventu překročil.⁵⁵ V letech dogmatického zápasu o pojetí Františkovy chudoby s Janem XXII. bránil spisem *Tractatus de altissima*

„Aux origines du succès des ‚Vaticinia de summis pontificibus‘,“ in *Fin du la monde et signes des temps: Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe–début XVe siècles)*, ed. Marie Humbert Vicaire, Toulouse: Privat, 1992, s. 29–156; Georges MINOIS, *Storia dell'avvenire: Dai profeti alla futurologia*, Bari: Edizioni Dedalo, 2007, s. 200. Pro překlad papežského proroctví Scala Paradisi, kterého se Ubertinovi dostalo od Angela Clarena v letech 1300–1305, srov. POTESTÀ, *Angelo Clareno*, s. 315–323; týž, *Storia ed escatologia*, s. 219–220; Robert E. LERNER, „Gentile da Foligno interpreta la profezia Ve mundo,“ in týž, *Scrutare il futuro: L'eredità di Gioacchino da Fiore alla fine del Medioevo*, Roma: Viella, 2008, s. 181.

⁵¹ LAMBERT, *Povertà francescana*, s. 176.

⁵² Sophia MENACHE, *Clement V*, New York: Cambridge University Press, 1998, s. 288–305; BURR, *The persecution of Peter Olivi*, s. 73–80.

⁵³ Seznam těchto menších spisů s jejich charakteristikou LAMBERT, *Povertà francescana*, s. 179–194; POTESTÀ, *Storia ed escatologia*, s. 178–190.

⁵⁴ Paolo VIAN, „Angelo Clareno ed Ubertino da Casale: due itinerari nel confronto,“ in *Angelo Clareno francescano*, Assisi: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 2007, s. 165–225.

⁵⁵ MARTINI, *Ubertino da Casale*, s. 206; MANSELLI, „Ubertino da Casale,“ s. 783.

paupertate pozici, že Kristus a apoštolové nic nevlastnili.⁵⁶ Na základě obvinění Bonagrazia z Bergama v roce 1325 byl Ubertino nucen narychlo opustit Avignon.⁵⁷ Ještě v témže roce papež bulou *Cum Ubertinus* z 16. září nařídil, aby byl uvězněn jako „vagabundus per mundum“.⁵⁸ Další osudy tohoto velkého muže zůstaly zastřeny. Pravděpodobně se uchýlil k Ludvíkovi Bavorskému, který byl v roce 1328 v Římě. Datum jeho smrti není známo, podle některých pozdějších spisů z prostředí fraticellů měl být jeho život kvůli obhajobě chudoby násilně ukončen.⁵⁹ Je však též možné, že svůj život dožil v ústraní benediktinského konventu.⁶⁰

**Apocalyptic Enemies in *Arbor vitae crucifixae Iesu*
by Ubertino of Casale (1259–1329)**

Keywords: Ubertino of Casale, Joachim of Fiore, Celestine V, Boniface VIII, Benedict XI, Spiritual Franciscans, Poverty, Medieval Apocalypticism and Eschatology, Joachimism, Theology of History, Biblical Exegesis, the Antichrist.

Abstract: The paper focuses on the apocalyptic elements of the work *Arbor vitae crucifixae Iesu* by the Spiritual Franciscan Ubertino of Casale. It specifically pays attention to Ubertino's explanation of the Apocalypse within the historical context where he interpreted certain living persons as bearers of the label of apocalyptic enemies. The paper introduces Ubertino's concept of the theology of history, presents his source of inspiration, and explains the originality of the concept. Apart from direct quotations from the *Arbor vitae*, the paper also contains a brief biography of Ubertino of Casale.

Mgr. Vít Hlinka, Th.D.
Katedra církevních dějin
a dějin křesťanského umění
CMTF UP
Univerzitní 22
711 11 Olomouc
hlinkacmtf@seznam.cz

⁵⁶ Gian Luca POTESTÀ, „Ubertino da Casale e la altissima paupertas, tra Giovanni XXII e Ludovico il Bavaro,“ *Oliviana* 4 (2012): 1–44.

⁵⁷ Eva Luise WITTNEBEN, *Bonagratia von Bergamo: Franziskanerjurist und Wortführer seines Ordens im Streit mit Papst Johannes XXII.*, Leiden: Brill, 2003, s. 278–279.

⁵⁸ *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum et Poenitentium a Seraphico Patriarcha Sancto Francisco institutis concessa*, V, ed. Johannes Hyacinth Sbaralea, Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1848, s. 292.

⁵⁹ S touto zprávou, kterou přejímají další práce, přišel Felice Tocco, *Studi francescani*, Napoli: Perrella, 1909, s. 516.

⁶⁰ Ruiz, *De la dramatización*, s. 312–313.